

EGY OLASZ EMLÉKÍRÓ CASTALDO ERDÉLYI KÍSÉRETÉBEN

A magas hegyeitől koszorúzott Erdély Európa keleti határán évszázadokon át rejtegette kimeríthetetlen természeti kincseit. A nemesércek természetes lelőhelyei mellett időről időre felszínre kerültek a korábbi letűnt birodalmak földbe rejtett értékei is. A távolról jövő híradás aztán megnagyította, mesésre növelte az ilyen kincsleletek értékét, és kiszínezte a hagyományt, amely az egykori tulajdonosokhoz fűződött. Így talált menedéket – a nép képzeletében – Erdély hegyei között a Trójából menekült Helené is megmentett drágaságaival. Ezért nevezik Erdélyt a 16. századtól forrásaink olykor „Tyndareum Regnum”-nak.¹

A meséknek és a kincseknek ez a távoli birodalma a 16. század folyamán tárult föl Európa számára. A török birodalom terjeszkedése következtében Erdély különálló állammá vált, amelynek létét politikai taktikázása legalább annyira biztosította, mint a hadi vállalkozások. Az európai egyensúlypolitika távoli sakkfigurája volt, amelynek biztosítására is tettek olykor némi kísérletet. Diplomáciai kapcsolatok és katonai akciók az a két legfontosabb tényező, amely Erdélyt Európa vérkeringésébe bekapcsolta.

A kapuk kinyíltak, és megindult a kétirányú forgalom. Szerencselovagok, akiket a háborús zsákmányszerzés lehetősége csábított, vették útjukat a mesés aranyat rejtő Erdély felé, és nyomukban jöttek a szellem kalandorai is. Viszonyásképpen Transylvania „novellá”-val szolgált, folyamatosan ellátta Európát változatos történelmi anyaggal, a török háborúk véres kegyetlenkedéseiről szóló híradásokkal, és az ezeknél nem sokkal szelídebb belpolitikai események szelöltetésével.

A század közepén az egész Európát fenyegető török veszély egy pillanatra

¹ PAIS Dezső, *Réflexions sur la genèse des motifs de la Belle Hélène et de la fée Hélène (Tündér Ilona)* = *Studia Slavica*, 12(1966), 311–314. A 17. században még meglévő hagyomány magyarázatát megkísérli OTROKOSI FÓRIS Ferenc, *Origines Hungariae*, II, Franequer, 1693, 66–68.

a császár zsebét is megnyitotta, és hajlandó volt katonai segílyt adni. Granvella pártfogoltja, Giambattista Castaldo kapott megbízást, hogy zsoldosaival a török ellen induljon.² A tábornok kapva kapott az alkalmon, vállalkozott a hadjáratra, amely busás nyereséggel kecsegtette. Korábbi kisebb haditettei után úgy érezte, hogy most végre a nagy reneszánsz hadvezérek nyomába juthat. Átlépve Erdély határát, ahol egyébként semmi ellenállásba nem ütközött, érmeket veretett „Transylvania capta”, „Subactae Daciae Restitutori Optimo” felirattal. Az események kezdetben még reményeit is túlszárnyalták. A kolozsvári templomban nagy ceremónia között átvette a könnyező gyászruhás királynőtől és kiskorú fiától a magyar koronát – festő ecsetjére kínálkozó kép. Majd az országból távozó Izabellát a határig kísérte, és mint széplelkű lovag, aki verselgetni is szokott, márványtáblába vésett felirattal jelölte meg a forrást, amelynek vizéből a királynő magyar földön utoljára ivott. A szerencse kedvezéséből volt, aki e tettet az utókor számára megörökítette. Spanyol zsoldosvezérének, Aldanának bátyja a kard helyett a tollat forgatta, és minden pennára kínálkozó hőstetténél jelen volt.³ Táborában volt német hadititkára, Vitus Gaillet is, aki rendszeres haditudósítóként működött.

A fényes ünnepnapokat annál zordonabb köznapok követték. Szembekerült az ellenséggel, és nem is eggyel. Itt volt mindenekelőtt a török, amelynek harcmódorát nem ismerte, minthogy török háborút még nemigen próbált. Saját kifizetetlen és ennek következtében engedetlen zsoldosseregével nem is nagyon óhajtotta az összecsapást. Még a törököknél is nagyobb veszedelmet jelentett számára Erdély mindenható thesaurariusának, Fráter Györgynek kiismerhetetlen diplomáciai ügyeskedése. Míg az egyik oldalon a valóság reményeit is felülmúlta – Dácia ontotta aranykincseit, hiszen katonái még téli szállást építve is hatalmas aranyeleltre bukkantak –, a másik oldalon Lüszimakhosz érmeinek csengése se tudta elnyomni azt a suttogást, amely éjszaka György barát sátrából jött, ahol a török csausszal tárgyaltak titkon. Castaldo félt az ellenséges Erdélyben, ahol a Barát titkára is az ő besúgója volt. Bécsben pedig Erdélytől féltek, és a kettős félelem áldozata György barát lett. A gyilkosság után a helyzet Castaldo számára nem változott; ellenségeinek táborá megnőtt, mert Fráter György hívei is ellene fordultak, a Barát híres kincstárának kiürítésével pedig örök ódiomot szerzett magának. Csakhamar akadt, aki eljuttatta hozzá a török porta fenyegető üzenetét, amellyel Erdély rendjeit az idegen katonaság kiűzésére szólította fel. Katonái ügyis szétszéledtek már, jobbnak látta hát, ha csendben kereket old. Hadi dicsőség helyett Helené kincseivel vigasztalta magát, amelyből olyan bőségesen gyűjtött, hogy még évek múlva is osztogatott belőle honfitársainak.

² Mariano D'AYALA, *Vita di Giambattista Castaldo famosissimo guerriero del secolo XVI* = Archivio Storico Italiano, ser. 3, 5(1867), 86–124.

³ Villela de ALDANA, *Expedicion del maestre de Campo Bernardo de Aldana a Hungria en 1548*, Madrid, 1878.

Bécsben várta meg, amíg újabb megbízatást kap, de a kényszerűség is ott tartotta. A bíbornok György barát halálának körülményeit vizsgáló szentszéki bíróság tanúkihallgatásai marasztották ott. 1553 őszén távozott Bécsből, kortársai között nem éppen jó emlékezetet hagyva hátra.⁴

Ezeknek a mozgalmas éveknek eseményeiről több egykorú leírás is fennmaradt. Szekfű Gyula ismertetett kettőt 1914-ben a bécsi Nationalbibliothek kéziratgyűjteményéből.⁵ Az egyik a már említett Vitus Gaillel munkája, német nyelvű, hű krónikája az eseményeknek. A másik egy névtelen olasz nyelvű munkája, amelyről Szekfű bebizonyította, hogy egy részében Gaillel munkájának elég ügyetlen átdolgozása. Önállóvá csak a Fráter György meggyilkolása körüli események elmondása során válik, és ettől kezdve új elemeket sző elbeszélésébe. Fontos szerepet juttat például Castaldo egy sehol másutt nem említett, Francesco degli Strepatis nevű titkárának, közli Nádasdy és Castaldo nyilván fiktív, katonáikat buzdító beszédeit. Szekfű megállapította, hogy a célzatosan megszerkesztett mű Castaldo védelmét szolgálta. Bizonyos adatai megbízhatóbbak, mint Gaillel, másutt viszont hiányos a kézirat, így ha számok következtek, helyük üresen maradt. Szerzője Szekfű szerint csekélyke írói vénával megáldott, szenzációhajhász, egyébként ismeretlen tollnok, akinek munkája azért érdemel figyelmet, mert ő nyitja meg azoknak az íróknak a sorát, akik az erdélyi eseményekről Európát tájékoztatták.

A Nádasdy család gazdag levelezésanyagát tanulmányozva bukkantam Franciscus Strepatusnak Nádasdy Tamáshoz írott leveleire.⁶ Ezek egyikében 1553 augusztusában közli, hogy megírta Fráter György halálát és az azt követő két év eseményeit. A levélben megadott latin cím pontosan egyezik az olasz kézirat címével, a levélíró pedig azonos az olasz emlékiratban szereplő Francesco degli Strepatis, Castaldo titkárával, és saját bevallása szerint ő az iromány szerzője. Nádasdyhoz azzal a kéréssel fordult, hogy mint az események résztvevője, legyen

⁴ Egy egykorú levélben olvassuk: „Discessit hinc nudius tertius Castaldus, homo omnium mortalium nequissimus. Fingit se vocari ab Imperatore, cum ille tamen meo iudicio de hoc, ut proverbio dicitur, ad lyram asino, ne cogitet quidem. Nullum est hominum genus, quod non illi maledicat, et tamen Maiestas regia sic illum dimisit, quasi ubique rem probe et feliciter gesserit. Accepit secum censum annum 3000 florenorum, atque hoc ea conditione, ut et filius in idem jus succedat, si ipsum contingat mori.” Georgius PRAY, *Epistolae procerum Regni Hungariae*, II, Posonii, 1806, 360–361.

⁵ SZEKFŰ Gyula, *Két historiographus Castaldo erdélyi seregében*, Száz, 48(1914), 17–33. A kéziratok az Österreichische Nationalbibliothekban találhatóak. Az olasz nyelvű munka címe: *Morte di Fratre Giorgio con alcune altre cose in Transilvania et Ungaria successe ne gli anni MDLI et MDLII*, Ms. 7803. Az erről készült másolat az EEK Kézirtatárában: *Litterae et epistolae originales*, 51.

⁶ Franciscus Strepatus Nádasdy Tamásnak, 1553. aug. MOL, Kamarai Levéltár, Nádasdy család levéltára, Missiles, 37. d. Strepatus: „Ego scripsi mortem Fratris Georgii una cum rebus in Transylvania et Ungaria biennio isto preterito successis.”

segítségére a hiányok pótlásában. Művét egyébként olaszul írta, de állítása szerint barátai segítségével majd latinra fordítja, ha a munka arra érdemesnek találtatik.

Miután mint szerző így lelepleződött, most már érdemes lesz ismét elővenni munkájának azt a részét, ahol saját szerepéről szól. Mindenekelőtt leszögezi, hogy Castaldo olasz titkárai közül egyedül ő olvashatta a király „saját kezű” leveleit. Ebből nyilvánvaló, hogy ő első kézből értesült mindenről. Irományát egyébként eszmefuttatással kezdi az emberek boldogtalanságának okáról, amely szerinte abban rejlik, hogy többre törekednek, mint ami nekik a csillagoktól kijelölve van. Fráter György is alacsony származása ellenére „király” akart lenni. Azért következett be a csúf vég, mert étvágyát nem tudta fékezni. Telhetetlen volt – ez egyébként nemcsak Strepati, hanem Báthory András véleménye is –, hivatkozik egy köztiszteletben álló tekintélyre. Az események elbeszélését Mohácsnál kezdi, Gailel munkájára támaszkodva, mint már említettem. Ahol változtat, ott ront is, mert az 1541-es év eseményeit alaposan összekeveri. Castaldo fellépésétől kezdve munkája forrásértékűvé válik. Érdekes mozzanatokat közöl arról a szervezkedésről, amely Fráter György meggyilkolását megelőzte. A Bécsből jövő utasítással szemben szerinte Castaldónak aggályai voltak azért, mert már nyolc hónapja működött együtt a Baráttal, meg azért is, mert a pápa és a Szentszék csak az imént kapta meg ugyanattól a királytól György barát bíbornokságára a javaslatot, aki most ugyanőt el akarja tétetni láb alól. Castaldo habozását látva Strepati elhatározta, hogy maga hajtja végre a tettet, ámbár neki is voltak lelkiismereti aggályai. Majd mégis úgy határozott (hogy miért, azt nem lehet egészen kihámozni irományából), hogy átengedi a cselekvést a másik titkárnak, Marc’Antoniónak. Műve írásakor mintha kicsit sajnálkoznék, hogy csak sugalmazó volt. Hamarosan rátér azután a korában mindenkit foglalkoztató kérdésre, a Barát mesés kincseinek sorsára. Szerinte nem is találtak annyi aranyat a meggyilkolt holmija között, mint amennyire számítottak, mert a zavaros időkben az szanaszét szóródott. Azt a néhány ezer aranyat, amelyet Castaldo vett magához, a katonák zsoldjára fordította.

1553 augusztusában küldte el kész munkáját Nádasdynak. Hogy tetszését megnyerje, Nádasdy szájába adott egy katonáihoz intézett, meglehetősen hosszú buzdító beszédet. A felvilágosítások, amelyeket kér, nyilván a sereg létszámára vonatkozó, illetve más egyéb számadatok, amelyek helyét kéziratában üresen hagyta. A levél dátumából bizonyos, hogy művével 1553 nyarán már készen volt. Éppen abban az időben, amikor a szentszéki vizsgálóbizottság tanúkihallgatásai folytak Fráter György meggyilkolásának ügyében. Írói szándéka nyilvánvaló: Castaldo védelme. A Barát nagyratörése okozta önnön végzetét; Castaldo hosszú lelki tusa után adott csak szabad utat a bécsi utasítás végrehajtásának. És ha már tollat fogott, akkor Strepati azt se hallgatta el, hogy ennek az Európa-szerte hírhedt tragédiának *majdnem* ő volt a főszereplője.

Nádasdy választát nem ismerjük, a pótlendő adatok helye máig üres a kéziratban. Úgy látszik, a barátok segítségét se kellett igénybe vennie Strepatinak, hogy művét latinra fordítsák.⁷

Négy év múltán, 1557-ben ismét felbukkant Bécsben. Panaszos levéllel kereste fel ismét Nádasdyt, amelyben beszámolt sorsának további alakulásáról. Az elmúlt években bejárta Ciprust, Szíriát, Judeát, volt Arábiában és Egyiptomban is. Most pénze elfogyván Bécsbe jött a száz aranyáért, amelyet öfelsége, a király megígért neki éppúgy, mint a megboldogult Marc'Antoniónak. Eddig egy vasat se látott, ezért Nádasdy alatt szeretne részt venni valami török háborúban, hogy távollétére ne hivatkozhasanak akkor, amikor járandóságát nem fizetik. Beszámolt társairól is. Marc'Antonio végét gögje okozta, „noluisse se ipsum noscere”; Strepati emlékirata szerint ezért kellett bűnhődnie Fráter Györgynek is. Elmesél róla egy verekedésekkel és gyilkosságokkal tarkított rémhistóriát, amelynek végén Marc'Antoniót lefejezték. „Hicque illius vitae finis fuit qui nimio admodum fastu gloriabatur monacum senem inermem et fere nudum tot ipse stipatus catervis vulnerasse, et sic gloria mundi transit, omnesque variis modis ad mortem tendimus, sed foelix qui optimum torrentis istius quem vitam appellamus vadum advenire scit.” Nos, sic gloria mundi transit, ekkor már nem számított érdemszerző cselekedetnek a gyilkosság, és Strepati is gyorsan elfelejtette, hogy majdnem ő volt annak idején a tett végrehajtója. Megemlékezik még Castaldóról is, aki öregesen éldegél még. Végezetül ismét felajánlja szolgálatát Nádasdynak, van jó fegyvere, paripája, csak szólítsa, ha szüksége van rá. Mindenre hajlandó, „si opus erit transformabo me in Hungarum, quamvis in quocumque habitu parum valeo”.

Ez a vallomás jellemző személyére és művére egyaránt. És mégis, Strepati műve megérdemli, hogy foglalkozzunk vele, mert ez az első olyan egykorú tudósítás az erdélyi eseményekről, amely nagyobb és sokat forgatott történettudományi munkák forrásává vált. Marc'Antonio hivatalos jelentést küldött a történekről, Aldana és Gaillel is írt emlékiratot, különös véletlen folytán mégis Strepati irománya került Ascanio Centorio kezébe, amikor Castaldo-centrikus *Commentariiját* szerkesztette.⁸ És ettől kezdve az európai történetírás, még Thuanus nagy műve is Strepati nem egészen elsőrendűnek nevezhető munkáját használta mint forrást ezeknek az éveknek erdélyi eseményeihez.

(1975)

⁷ A művet két évszázad múlva mégis latinra fordították: Batthyány Ignác erdélyi püspök készíttetett magának róla egy latin fordítást. MTAK, Kézirattár, Történelem, 2^o, 16, 1275–1355.

⁸ Ascanio CENTORIO, *Commentarii della guerra di Transilvania*, Vinegia, 1566. Hasonmás kiadása GÁLDI László bevezetőjével, Bp., 1940.